

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

П'ЯТА СЕКЦІЯ

СПРАВА «БОРОТЮК ПРОТИ УКРАЇНИ»

(Заява № 33579/04)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

16 грудня 2010 року

ОСТАТОЧНЕ
16/03/2011

Це рішення набуло статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції. Воно може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Боротюк проти України»

Європейський суд з прав людини (п'ята секція) (далі — Суд), засідаючи палатою, до складу якої увійшли:

Пеер Лоренцен (Peer Lorenzen), Голова,
Рената Ягер (Renate Jaeger),
Карел Юнгвірт (Karel Jungwiert),
Марк Віллігер (Mark Villiger),
Миряна Лазарова-Трайковська (Mirjana Lazarova Trajkovska),
Здравка Калайджисва (Zdravka Kalaydjieva),
Ганна Юдківська (Ganna Yudkivska), судді,
та Клаудія Вестердік (Claudia Westerdiek), Секретар секції,
після наради за зачиненими дверима 23 листопада 2010 року постановляє таке рішення:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 33579/04), поданою проти України до Суду, на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) громадянином України паном Віктором Юрійовичем Боротюком (далі — заявник) 5 вересня 2004 року.

2. Заявника, якому було надано юридичну допомогу, представляв пан А. Крістенко, адвокат з м. Харкова. Уряд України (далі — Уряд) представляв його Уповноважений — пан Ю. Зайцев.

3. Заявник скаржився, зокрема, на те, що продовження строку тримання його під вартою було необґрунтованим та що на початкових етапах провадження в кримінальній справі він не мав захисника.

4. 13 жовтня 2009 року Суд вирішив повідомити Уряд про заяву. Суд також вирішив розглядати питання щодо суті та прийнятності заяви одночасно (стаття 29 Конвенції).

ФАКТИ**I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ**

5. Заявник, 1970 року народження, наразі відбуває покарання у Полицькій виправній колонії № 76 Рівненської області.

А. Події, що передували справі

6. Заявник мав стосунки зі своєю сусідкою пані М. Він отримав від неї дублікат ключа від її будинку, який так і не повернув. У грудні 2002 року ці стосунки припинилися з ініціативи пані М., чоловік якої повернувся додому з тривалого відрадження.

7. Уночі з 18 на 19 квітня 2003 року, коли пан М., чоловік пані М., спав у своєму будинку, замкненому зсередини, тоді як його дружина була на роботі, на нього напав чоловік у масці. Син потерпілого, десятирічний хлопчик, який спав у тій самій кімнаті, прокинувся від шуму і побачив зловмисника у момент, коли той виходив з кімнати, тримаючи предмет, схожий на палицю. Після цього вхідні двері до будинку пані М. залишилися замкненими на ключ. Пан М. помер, не приходячи до тями.

В. Тримання заявника під вартою

8. 19 квітня 2003 року о 23 год. 20 хв. заявника затримали в приміщенні відділу міліції за підозрою в заподіянні тяжких тілесних ушкоджень панові М., які спричинили його смерть (див. також пункт 18 нижче).

9. 22 квітня 2003 року за поданням слідчого Сарненський районний суд (далі — Сарненський суд) обрав заявникові запобіжний захід у вигляді взяття під варту і заявника було поміщено в Рівненський слідчий ізолятор № 24 (далі — СІЗО). Суд мотивував своє рішення тяжкістю пред'явленого заявникові обвинувачення, а також тим, що він не мав своєї сім'ї, тому існувала ймовірність, що він ухилятиметься від слідства.

10. 19 червня 2003 року Сарненський суд продовжив строк тримання заявника під вартою до чотирьох місяців. Він мотивував це рішення необхідністю проведення низки слідчих дій, тяжкістю пред'явленого заявникові обвинувачення та існуванням ризику того, що якщо заявник залишатиметься на свободі, він ухилятиметься від слідства або перешкоджатиме йому. Суд дослідив доводи заявника про поганий стан здоров'я і вирішив, посилаючись на медичний висновок, що стан здоров'я заявника не є несумісним із триманням під вартою.

11. Як протягом досудового слідства, так і протягом судового розгляду у справі захисник звертався з численними клопотаннями про звільнення заявника під заставу, посилаючись при цьому на його хворобу та специфічні медичні потреби, забезпечити які адміністрація

СІЗО була не в змозі і які покладали надмірний фінансовий тягар на його батьків (докладнішу інформацію див. у пунктах 45–47 нижче). У клопотаннях також зазначалося, що заявник не мав судимостей і мав постійне місце проживання та батьків похилого віку, які потребували догляду. Як заставу батько заявника пропонував свій мікроавтобус, вартість якого оцінювалася в 24 732 гривні, що на той час дорівнювало приблизно 3700 євро.

12. Постановами від 15 і 26 березня, 26 квітня, 27 травня, 23 червня, 13 і 22 липня, 12 серпня і 2 вересня 2004 року Сарненський суд відмовляв у задоволенні клопотань про звільнення заявника з-під варти. Усі дев'ять постанов були однаковими та містили таке формулювання:

«[Підсудний Боротюк В. Ю.] обвинувачується в скоєнні тяжкого злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад сім років, а тому для запобігання спробам [Боротюка В. Ю.] ухилитися від суду та перешкодити встановленню істини у справі, запобіжний захід слід залишити попередній — утримання під вартою».

13. У семи постановах після першого речення в наведеному вищевитягу додано таке:

«... в показаннях допитаних у судовому засіданні осіб наявні істотні суперечності стосовно одних і тих самих обставин справи...».

14. У всіх постановах, за винятком постанови від 15 березня 2004 року, також зазначалося, що заявник «з заявою про надання медичної допомоги [відповідно до вимог Закону України «Про попереднє ув'язнення»] має можливість звернутися до адміністрації [слідчого ізолятора]».

15. Ухвалою від 8 листопада 2005 року апеляційний суд Рівненської області (далі — апеляційний суд) повернув справу на додаткове розслідування. Зокрема, апеляційний суд зазначив, що «запобіжний захід [щодо заявника] залишити попередній — взяття під варту» (див. також пункт 33 нижче).

16. 26 травня 2006 року за результатами попереднього розгляду справи перед новим судовим розглядом (див. також пункт 38 нижче) Сарненський суд залишив без задоволення клопотання заявника про звільнення під заставу або під підписку про невиїзд. При цьому суд зазначив, що заявник підозрюється у вчиненні тяжкого злочину і з огляду на молодий вік і на те, що він неодружений і не має дітей, існує ризик його ухилення від слідства. Суд дослідив доводи заявника про стан здоров'я і визнав, посилаючись на певні медичні висновки, що стан здоров'я заявника не є несумісним із триманням під вартою.

С. Досудове слідство

17. 19 квітня 2003 року працівники міліції провели обшук у квартирі заявника і вилучили ключ від будинку пані М. Заявника було доправлено до відділу міліції, де його допитували як свідка з 20 год. 45 хв. до 22 години. Він заперечував свою причетність до злочину, який розслідувався.

18. Пізніше того вечора, о 23 год. 20 хв., заявника затримали в приміщенні відділу міліції за підозрою у заподіянні панові М. тяжких тілесних ушкоджень, які спричинили його смерть. У протоколі затримання було перелічено всі можливі підстави для затримання, які містилися в типовій формі такого протоколу, без деталізації. У ньому зазначено, що заявник відмовився підписувати його з невизначених причин.

19. У невизначений час 20 квітня 2003 року заявник написав явку з повинною, в якій зізнався, що він забив пана М. до смерті автомобільною піввіссю (яка зберігалася в гаражі заявника). Слідчий прийняв заяву відповідно до статті 96 Кримінально-процесуального кодексу України (див. пункт 54 нижче).

20. Того самого дня, за твердженням заявника о 16 год. 10 хв., слідчий склав протокол роз'яснення підозрюваному його прав. Він містив такий запис, зроблений заявником власноруч: «На момент даного допиту відмовляюсь від участі захисника. Показання буду давати добровільно». Заявник також підписав офіційну заяву про відмову від захисника «на момент допиту», і слідчий прийняв її.

21. Пізніше 20 квітня 2003 року заявника допитали як підозрюваного і він повторив своє зізнання у вчиненні злочину.

22. Увечері 20 квітня 2003 року заявника знову було допитано; під час допиту він сказав про автомобільну піввісь, про яку йдеться, і заявив, що зможе впізнати її.

23. Тим часом 20 квітня 2003 року батьки заявника уклали з адвокатом О. договір про надання юридичних послуг. Адвокат намагалася отримати дозвіл на побачення із заявником, але їй відмовили в цьому через те, що його допитували як свідка і такий його статус не давав підстав для надання йому юридичної допомоги захисника.

24. Вночі з 20 на 21 квітня 2003 року з 1 год. 20 хв. до 2 години було проведено відтворення обстановки та обставин події із здійсненням відеозапису. Під час цього заходу заявник знову повторив своє зізнання у вчиненні злочину.

25. 21 квітня 2003 року кваліфікацію злочину, який розслідувався, було змінено із заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, на умисне вбивство.

26. 24 квітня 2003 року батьки заявника підписали з адвокатом Р. договір про надання заявникові юридичної допомоги, а 30 квітня 2003 року повідомили адвоката О., що більше не потребують її послуг.

27. 30 квітня 2003 року адвокат Р. звернувся з клопотанням про допуск його до участі у справі як захисника заявника. Слідчий задовольнив клопотання і адвокат отримав дозвіл на побачення із заявником «без будь-яких часових обмежень».

28. Того самого дня 30 квітня 2003 року слідчий склав протокол роз'яснення права на захист, у якому заявник зазначив, що він бажає, аби його захисником був адвокат Р.

29. Одразу після допуску захисника до участі у справі заявник відмовився від усіх визнавальних показань, які він давав раніше.

30. 3 липня 2003 року досудове слідство було закінчено і кримінальну справу щодо заявника було направлено до суду.

D. Судовий розгляд

31. 17 листопада 2004 року Сарненський суд визнав заявника винним у вчиненні умисного вбивства та засудив його на 12 років позбавлення волі. Сарненський суд відхилив як неправдиву зроблену заявником у судовому засіданні заяву про невизнання себе винним та визнав його вину доведеною з огляду на визнавальні показання, які той давав 20 квітня 2003 року і повторив під час відтворення обстановки та обставин події 21 квітня 2003 року, а також з огляду на підтверджувальні речові докази (дублікат ключа й автомобільну піввісь). Суд зазначив, що перед тим, як заявник дав визнавальні показання, йому було роз'яснено право не свідчити проти себе та що він добровільно відмовився від захисника. Заслухавши адвоката О., яка заявила, що їй відмовили в побаченні із заявником 20 квітня 2003 року, суд визнав її твердження необґрунтованим, посилаючись на результати «ретельного розслідування цього питання». Сарненський суд також не встановив доказів того, що заявник зізнався у вчиненні злочину в результаті застосування до нього примусу, з огляду на той факт, що заявник не звертався до будь-яких органів із відповідними скаргами.

32. Заявник оскаржив вирок суду, стверджуючи у своїй апеляції, що єдиним доказом його вини було зізнання у вчиненні злочину, якого працівники міліції домоглися від нього внаслідок застосування примусу і за відсутності захисника. Він стверджував, зокрема, що під час перших допитів і слідчих дій він був позбавлений ліків, а також належного харчування, води і сну. До того ж, за твердженнями заявника, йому погрожували позбавленням можливості користуватися юридичною допомогою захисника в разі, якщо він не зізнається у вчиненому, і час від часу працівники міліції били його по потилиці

руками і папками. Заявник також не погодився з тим, що його можна вважати особою, яка зробила заяву про явку з повинною, як це передбачено статтею 96 КПК, оскільки до цієї заяви його вже було затримано як підозрюваного у вчиненні злочину. Крім того, 20 квітня 2003 року, тобто після його затримання, адвокату О. відмовили в побаченні із заявником із посиланням на те, що його допитували як свідка, але не у зв'язку з тим, що він відмовився від захисника.

33. 8 листопада 2005 року апеляційний суд скасував вирок суду першої інстанції і повернув справу на додаткове розслідування, частково задовольнивши апеляцію заявника. Суд зазначив, зокрема, що для усунення певних недоліків у справі необхідно провести додаткове розслідування і новий розгляд. Апеляційний суд зазначив, що обвинувальний вирок щодо заявника здебільшого ґрунтувався лише на припущеннях, тобто Сарненський суд послався на зізнання у вчиненні злочину, яке заявник зробив під час досудового слідства за відсутності захисника, а це зізнання не підтверджується переконливими доказами. Апеляційний суд також дав негативну оцінку діям суду першої інстанції щодо ігнорування скарги заявника про те, що він не мав доступу до захисника після затримання його як підозрюваного. Хоча Сарненський суд відхилив як неправдиві показання, які адвокат дала під присягою, суд не порушив щодо неї кримінальну справу у зв'язку із дачею завідомо неправдивих показань. На думку апеляційного суду, суд першої інстанції вибірково приймав і тлумачив докази (зокрема, згідно з протоколом першого допиту сина потерпілого той дав негативну відповідь на запитання слідчого, яке мало досить навідний характер, щодо того, чи не вважав він зловмисника схожим на заявника, тоді як згідно з вироком показання хлопчика були протилежними). Насамкінець, апеляційний суд вказав на кілька питань, які, хоча й стосувались справи, залишилися не розслідуваними, наприклад, той факт, що напередодні вбивства потерпілого відвідали невстановлені особи, а також безлад у будинку потерпілого, про що не згадувалося в зізнанні заявника.

Е. Додаткове розслідування

34. За результатами додаткового розслідування 27 січня 2006 року заявникові знову було пред'явлено обвинувачення у вчиненні умисного вбивства.

35. 30 січня 2006 року прокурор Сарненського району виніс постанову про відмову в порушенні кримінальної справи щодо слідчого, який, як стверджувалося, 20 квітня 2003 року відмовив адвокату заявника в допуску до участі у справі. Прокурор зауважив, по-перше, що 20 квітня 2003 року заявника допитували як свідка і тому він не потребував захисника, а по-друге, що коли його вже було

визнано підозрюваним у вчиненні злочину, він добровільно відмовився від юридичної допомоги захисника.

36. 30 січня 2006 року прокурор виніс ще одну постанову про відмову в порушенні кримінальної справи у зв'язку зі скаргою заявника про незаконність затримання і погане поводження. Прокурор послався, зокрема, на показання відповідних працівників міліції, які заперечували факт застосування до заявника заходів примусу. Він також урахував той факт, що заявник не звертався зі скаргами щодо стану здоров'я.

37. 30 березня 2006 року в справі було складено обвинувальний висновок, відповідно до якого заявника обвинувачено у вчиненні раніше інкримінованих йому злочинів, а наступного дня справу було направлено на розгляд до суду.

Г. Новий розгляд справи та засудження заявника

38. 26 травня 2006 року в Сарненському суді було проведено попередній розгляд справи.

39. 2 березня 2007 року Сарненський суд постановив новий вирок з такою самою резолютивною частиною, як і у вирoku від 17 листопада 2004 року.

40. Сарненський суд розглянув скаргу заявника про те, що він не мав доступу до захисника, і відхилив її як необґрунтовану: з одного боку, суд послався на пояснення слідчого, згідно з якими адвокат не надав йому документів, які б уповноважували її представляти інтереси заявника; а з іншого боку, суд зазначив, що в договорі з адвокатом про надання юридичної допомоги, який до суду подала сторона захисту, стороною було зазначено заявника (а не його батьків), тоді як на той момент він перебував під вартою і не міг підписати цей договір. Крім того, у вирoku зазначалося, що прокурор розглянув скаргу заявника щодо відмови слідчого дозволити адвокату побачення з ним і відмовив у порушенні кримінальної справи щодо слідчого з огляду на відсутність в його діях складу злочину і заявник цю постанову прокурора не оскаржив. Суд також зазначив, що 20 квітня 2003 року заявник відмовився від захисника. Суд відхилив його твердження щодо застосування до нього заходів примусу, оскільки нікому, крім батька, заявник не скаржився з цього приводу. У будь-якому разі прокурор вже розглядав цю скаргу і відхилив її, а заявник відповідну постанову не оскаржив (див. пункт 35 вище). Отже, суд дійшов висновку про те, що «його право на захист порушено не було».

41. Цей вирок також містив посилання на показання сина потерпілого, згідно з якими він не впізнав убивцю, хоча зазначив, що той був такого самого зросту, як і заявник. Суд також зауважив, що, хоча напередодні вбивства кілька свідків бачили двох

невстановлених осіб, які шукали пана М., цей факт не спростовує висновку про вину заявника. Подібне зауваження суд зробив і стосовно безладу в помешканні потерпілого, про який не згадувалося у визнавальних показаннях заявника. Суд також послався на речові докази, отримані завдяки зізнанню заявника у вчиненні злочину, а саме на автомобільну піввісь, виявлену в його гаражі, пояснивши відсутність на ній слідів злочину тим, що заявник обгорнув її тканиною і пластиком, які потім спалив.

42. Заявник оскаржив цей вирок, посилаючись на отримані незаконним способом визнавальні показання та відсутність ґрунтовної доказової бази. Він повторив свої попередні скарги щодо того, що на початкових етапах розслідування його право на захист було обмежено, та скаржився, що Сарненський суд не вирішив низку конкретних питань, на які вказав у своїй ухвалі від 8 листопада 2005 року апеляційний суд.

43. 19 червня 2007 року апеляційний суд залишив вирок у справі заявника без зміни, встановивши, що посилення суду першої інстанції на визнавальні показання заявника було правомірним, оскільки ці показання давалися відповідно до кримінально-процесуального законодавства та підтверджувалися іншими доказами.

44. 21 січня 2008 року Верховний Суд України відмовив заявникові у відкритті касаційного провадження, визнавши його скаргу необґрунтованою.

Г. Стан здоров'я заявника і лікування під час тримання під вартою

45. Протягом багатьох років заявник хворів на нецукровий діабет¹. У 1990 році у зв'язку з цією хворобою його було визнано інвалідом третьої групи (найлегша група). Окрім цього діагнозу і зазначеного вище факту встановлення інвалідності, заявник не повідомив Суду ніякої іншої конкретної інформації щодо стану свого здоров'я.

46. Згідно з довідкою від 3 лютого 2004 року, виданою місцевою поліклінікою на прохання захисника заявника, заявник перебував на обліку ендокринолога і той призначив йому певні антидіуретичні

¹ Досить рідкісне гормональне захворювання, яке призводить до нездатності нирок утримувати воду, і характеризується надмірною спрагою і посиленням сечовиділенням, загальною слабкістю, м'язовими болями і дратівливістю. Кількість сечі може бути зменшена деякими гормональними препаратами, які, як правило, випускаються у вигляді назального спрею. Особи з таким захворюванням здатні жити нормальним життям, якщо вони компенсують рідину, втрачену внаслідок сечовиділення, вживанням великої кількості рідини, щоб запобігти дегідратації. Інформаційні джерела: <http://diabetes.webmd.com/what-is-diabetes-insipidus> та http://en.wikipedia.org/wiki/Diabetes_inspidus.

гормональні препарати вартістю приблизно 420 гривень за упаковку. У поліклініці заявникові безоплатно надавали одну упаковку ліків на місяць, тоді як йому потрібно було три упаковки на місяць.

47. 10 грудня 2003 року захисник заявника направив адміністрації СІЗО листа, в якому послався на згадані вище медичні потреби заявника і запитав, чи може СІЗО забезпечити заявника необхідними ліками. У відповідь адміністрація СІЗО повідомила про те, що заявнику забезпечується певне симптоматичне лікування. Щодо «вузько специфічних дорогих ліків», таких, як згадані антидіуретичні гормональні препарати, адміністрація готова прийняти такі препарати від родичів заявника. У листі також зазначалося, що на той момент заявник мав ці ліки в достатній кількості.

Н. Інші факти

48. 16 травня 2008 року заявник уповноважив свого батька представляти його у Суді. Відповідну довіреність було засвідчено адміністрацією колонії.

49. 5 червня 2008 року Суд одержав від батька заявника листа від 29 травня 2008 року, в якому той скаржився, зокрема, на те, що протягом кількох днів після затримання його сина позбавляли можливості користуватися юридичною допомогою захисника і що адвоката допустили до участі у справі лише після того, як заявник дав визнавальні показання, перебуваючи у стані фізичного та емоційного виснаження.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

50. Положення статей 59 і 63 Конституції стосовно права на правову допомогу і права не свідчити проти себе викладено в рішенні від 19 лютого 2009 року в справі «Шабельник проти України» (Shabelnik v. Ukraine) (заява № 16404/03, п. 25).

51. Згідно з Кримінальним кодексом України умисне вбивство, вчинене без обтяжуючих обставин, карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років (частина перша статті 115), а завдання умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого,— позбавленням волі на строк від семи до десяти років (частина друга статті 121).

52. Відповідні положення Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) щодо застосування запобіжних заходів під час досудового слідства наведено в рішенні від 6 листопада 2008 року в справі «Єлоєв проти України» (Yeloyev v. Ukraine) (заява № 17283/02, п. 35).

53. Положення статті 154-1 КПК, а також відповідні витяги з постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1999 року № 6 «Про практику застосування судами застави як запобіжного заходу» викладено в рішенні від 19 жовтня 2006 року в справі «Коваль проти України» (Koval v. Ukraine) (заява № 65550/01, пп. 60–61).

54. Що стосується визнання підозрюваним своєї вини, то стаття 73 КПК вимагає перевірки таких показань підозрюваного. Визнання підозрюваним своєї вини може бути покладено в основу обвинувачення лише у разі підтвердження цього визнання сукупністю доказів у справі. Стаття 96 КПК визначає явку з повинною як «особисте, добровільне письмове чи усне повідомлення заявником органу дізнання, дізнавачу, слідчому, прокурору, судді або суду про злочин, вчинений чи підготовлюваний ним, до порушення проти нього кримінальної справи. Якщо кримінальну справу вже порушено, таке повідомлення заявником має бути зроблене до винесення постанови про притягнення його як обвинуваченого».

ПРАВО

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 3 СТАТТІ 5 КОНВЕНЦІЇ

55. Посилаючись на статтю 3 Конвенції, заявник скаржився на тривалість тримання його під вартою та відмову в задоволенні його клопотань про звільнення під заставу. Суд розглядатиме цю скаргу за пунктом 3 статті 5 Конвенції, який передбачає:

«Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання».

A. Прийнятність

56. Суд зазначає, що ця скарга не є явно необґрунтованою у значенні пункту 3 статті 35 Конвенції і не є неприйнятною з будь-яких інших підстав. Отже, вона має бути визнана прийнятною.

B. Суть

57. Заявник стверджував, що після того, як йому обрали запобіжний захід у вигляді взяття під варту, його автоматично залишали незмінним. За його твердженнями національні суди

не розглядали можливість застосування будь-яких альтернативних запобіжних заходів, таких як звільнення під заставу, про що їх недвозначно просили, або під підписку про невиїзд. Не враховували вони й фактичних обставин його справи. З цього приводу заявник зазначив, що його численні клопотання про звільнення відхилялися постановами з однаковими формулюваннями, які залишалися незмінними, незважаючи на сплив часу та подальший перебіг розслідування.

58. Уряд з цим не погодився. Він стверджував, що продовження строків тримання заявника під вартою ґрунтувалося на відповідних і достатніх підставах, таких як тяжкість злочину, у вчиненні якого він підозрювався, невизнання ним своєї вини та суперечливість показань свідків, які потребували перевірки. Уряд також наголошував на тому, що національні суди ретельно дослідили доводи заявника щодо стану його здоров'я і визнали, що він не був перешкодою для застосування обраного йому запобіжного заходу.

59. Суд зазначає, що оцінці підлягають два такі періоди (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «Кудла проти Польщі» (*Kudua v. Poland*) [ВП], заява № 30210/96, п. 104, ECHR 2000-XI): з 19 квітня 2003 року (дати затримання заявника) до 17 листопада 2004 року (дати оголошення вироку судом першої інстанції) та з 8 листопада 2005 року (дати скасування вироку від 17 листопада 2004 року та повернення справи на додаткове розслідування) до 2 березня 2007 року (дати оголошення нового вироку). Суд розглядатиме ці періоди разом, враховуючи безперервний характер тримання заявника під вартою (див., наприклад, рішення від 19 березня 2009 р. у справі «Полонський проти Росії» (*Polonskiy v. Russia*), заява № 30033/05, п. 132). Отже, загальна тривалість тримання заявника під вартою становила два роки і майже одинадцять місяців.

60. Суд наголошує на тому, що згідно з другою частиною пункту 3 статті 5 Конвенції особу, обвинувачену у правопорушенні, має бути звільнено до судового розгляду, якщо держава не доведе існування «відповідних і достатніх» підстав для подальшого тримання її під вартою (див. рішення від 8 червня 1995 р. у справі «Ягчі і Саргін проти Туреччини» (*Yagc? and Sarg?n v. Turkey*), п. 52, Series A, № 319 A). Щоб дотримати цієї вимоги, національні судові органи повинні дослідити усі факти за і проти існування реального суспільного інтересу, який, за належного врахування принципу презумпції невинуватості, виправдовує відступ від вимоги забезпечення поваги до особистої свободи, і викласти ці міркування у своїх рішеннях, якими вони відмовляють у задоволенні клопотання про звільнення. Встановлення таких фактів та підміна національних органів влади, які постановили рішення щодо тримання заявника під вартою, не є завданням Суду. Суд має визначити, чи є у справі порушення

пункту 3 статті 5 Конвенції, головним чином, виходячи з підстав, викладених у відповідних рішеннях національних судів, і фактів, зазначених заявником у його скаргах (див. рішення у справі «Лабіта проти Італії» (*Labita v. Italy*) [ВП], заява № 26772/95, п. 152, ECHR 2000-IV).

61. Суд визнає, що існування обґрунтованої підозри щодо вчинення заявником тяжкого злочину спочатку може виправдовувати тримання під вартою. Але Суд неодноразово зазначав, що тяжкість обвинувачення не може сама по собі бути виправданням тривалих періодів тримання під вартою (див. рішення у справі «Єчюс проти Литви» (*Jecius v. Lithuania*), заява № 34578/97, п. 94, ECHR 2000-IX).

62. При цьому існує презумпція на користь звільнення з-під варти. Доводи «за» і «проти» такого звільнення не повинні бути «загальними й абстрактними» (див. рішення у справі «Смирнова проти Росії» (*Smirnova v. Russia*), заяви №№ 46133/99 і 48183/99, п. 63, ECHR 2003-IX (витяги)). У всіх випадках, коли ризику ухилення обвинуваченого від слідства можна запобігти за допомогою застави чи інших запобіжних заходів, обвинуваченого має бути звільнено і в таких випадках національні органи завжди мають належним чином досліджувати можливість застосування таких альтернативних запобіжних заходів (див. рішення від 23 вересня 2008 р. у справі «Вренчев проти Сербії» (*Vrencev v. Serbia*), заява № 2361/05, п. 76).

63. Повертаючись до справи, що розглядається, Суд зазначає, що національні суди продовжували строк тримання заявника під вартою і відмовляли в задоволенні його клопотань про звільнення, посилаючись, головним чином, на тяжкість пред'явленого йому обвинувачення, використовуючи при цьому шаблонні формулювання та не посилаючись на конкретні фактичні обставини справи (див. пункти 12–13 вище). Це обґрунтування не змінювалося з плином часу і не враховувало змін, які відбувалися під час розслідування. Хоча заявник неодноразово звертався з клопотаннями про звільнення під заставу, у їх задоволенні було відмовлено без будь-якої оцінки можливості застосування в його ситуації цього альтернативного заходу. Що стосується тримання під вартою після повернення справи на додаткове розслідування 8 листопада 2005 року, то застосування цього заходу до нового судового розгляду, який почався 26 травня 2006 року, було продовжено судом взагалі без будь-якого обґрунтування (див. пункт 15 вище).

64. Беручи до уваги вищевикладене, Суд доходить висновку, що продовжуване тримання заявника під вартою відбувалося без відповідних і достатніх підстав.

65. Отже, було порушення пункту 3 статті 5 Конвенції.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 І ПІДПУНКТУ «С» ПУНКТУ 3 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

66. Заявник скаржився на те, що на початкових етапах розслідування його право на юридичну допомогу захисника було обмежено, що становило порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, відповідні положення яких передбачають таке:

«Кожен має право на справедливий ... розгляд його справи ... судом, встановленим законом, який ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. ...

3.? Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

... с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; ...»

A. Прийнятність

1.? Сумісність *ratione personae*

67. Уряд стверджував, що заявник не сформулював таку скаргу прямо або опосередковано у будь-якому зі своїх звернень до Суду. Тому Уряд наполягав на тому, що з огляду на відсутність скарг заявника про порушення його прав за пунктом 1 і підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції вимоги статті 34 Конвенції дотримано не було, тому скарга має бути відхилена як несумісна *ratione personae* з положеннями Конвенції.

68. Заявник не погодився і зазначив, що він сформулював скаргу, яка розглядається, достатньо чітко.

69. Суд зазначає, що 5 червня 2008 року до нього надійшов лист батька заявника від 29 травня 2008 року, який містив чітко викладену скаргу про незабезпечення заявнику на початкових етапах розслідування юридичної допомоги захисника (див. пункт 49 вище). Суд також зазначає, що матеріали справи містять довіреність від 16 травня 2008 року, якою заявник уповноважив свого батька представляти його інтереси в Суді (див. пункт 48 вище). Тому Суд доходить висновку, що заявник дійсно подав скаргу про те, що він є потерпілим від порушення пункту 1 та підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, діючи через свого представника, уповноваженого належним чином.

70. Отже, цю скаргу не може бути оголошено непринятною як таку, що є несумісною *ratione personae* з положеннями Конвенції.

2.? Дотримання шестимісячного строку

71. У якості альтернативи зазначеному запереченню Уряд стверджував, що заявник подав цю скаргу після закінчення шестимісячного строку. Уряд зазначив, що період, протягом якого заявник не мав юридичної допомоги захисника, чітко визначений у часі та що перебіг шестимісячного строку почався з моменту припинення цієї ситуації. Цей довод Уряд додатково обґрунтував посиленням на те, що заявник не звертався зі скаргами з цього приводу під час тримання під вартою в міліції та подальшого перебування в СІЗО, що, на думку Уряду, свідчило про те, що він був упевнений у відсутності на національному рівні засобів, якими він міг би скористатися.

72. Заявник не погодився. Він стверджував, що перебіг шестимісячного строку не міг початися до завершення судового розгляду його справи, в рамках якого він належним чином заявив цю скаргу.

73. Суд підкреслює, що вимоги пункту 3 статті 6 Конвенції слід розглядати як конкретний аспект права на справедливий судовий розгляд, гарантований пунктом 1 статті 6 Конвенції (див. рішення від 23 листопада 1993 р. у справі «Пуатрімоль проти Франції» (*Poitrimol v. France*), п. 29, Series A, № 277 A). Щоб оцінити, якою мірою стверджуване порушення процесуального права заявника могло позначитися на справедливості всього судового розгляду, заявник мусив дочекатися остаточного рішення у справі і міг викласти згадану вище скаргу у своїй касаційній скарзі до Верховного Суду України, що вважається ефективним засобом юридичного захисту щодо скарг про несправедливість кримінального провадження (див., *mutatis mutandis*, ухвалу від 18 травня 2004 р. у справі «Архипов проти України» (*Arkhypov v. Ukraine*), № 25660/02). Він мав підстави очікувати від національних судів розгляду його скарги і виправлення порушення його права на захист у разі його виявлення (див. рішення від 4 березня 2010 р. у справі «Шалімов проти України» (*Shalimov v. Ukraine*), № 20808/02, п. 62).

74. Суд зауважує, що заявник дійсно подав скаргу щодо обмеження його права на захист на початку розслідування під час судового розгляду його справи, який завершився 21 січня 2008 року ухваленням Верховним Судом України остаточного рішення (див. пункт 42 вище).

75. Тому Суд вважає, що скаргу заявника з цього приводу від 29 травня 2008 року (див. пункт 49 вище) було подано до Страсбургу в межах шестимісячного строку, передбаченого пунктом 1 статті 35 Конвенції. Отже, це заперечення Уряду так само має бути відхилено.

3. Інші критерії прийнятності

76. Суд вважає, що ця частина заяви не є явно необґрунтованою у значенні пункту 3 статті 35 Конвенції і не є неприйнятною з інших підстав. Тому вона має бути визнана прийнятною.

В. Суть

77. Заявник стверджував, що обвинувальний вирок у його справі ґрунтувався вирішальною мірою на визнавальних показаннях, які він давав на початкових етапах розслідування за відсутності юридичної допомоги захисника, зазнаючи страждань через відсутність ліків, перебуваючи у стресовій ситуації, стикаючись зі складними юридичними питаннями, що були за межами його розуміння, та перспективою суворого покарання у виді позбавлення волі.

78. Уряд не погодився. Він стверджував, що згідно з положеннями національного законодавства у справі заявника не було передбачено обов'язкової участі захисника і що заявник добровільно відмовився від свого права мати захисника. Як тільки заявник виявив бажання мати захисника, 30 квітня 2003 року він запросив для цього адвоката Р. і його прохання було задоволено без будь-яких обмежень. Щодо ваги визнавальних показань, які заявник дав на початку провадження, Уряд зауважив, що вони не були єдиною підставою для його засудження.

79. Суд підкреслює, що, хоча право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист захисником, офіційно призначеним в разі такої необхідності, не є абсолютним, воно становить одну з основоположних ознак справедливого судового розгляду (див. згадане рішення у справі «Пуатрімоль проти Франції», п. 34). Як правило, підозрюваному має бути надано можливість скористатися послугами захисника з моменту першого допиту міліцією, якщо в світлі обставин конкретної справи немає переконливих підстав для обмеження цього права. Право на захист буде, в принципі, непоправно порушено, якщо при засудженні особи судом використовуватимуться визнавальні показання, отримані під час допиту за відсутності доступу до захисника (див. рішення від 27 листопада 2008 р. у справі «Сальдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], заява № 36391/02, п. 55).

80. Водночас Суд нагадує, що ані буква, ані дух статті 6 Конвенції не перешкоджають особі добровільно відмовитися — у відкритий чи мовчазний спосіб — від свого права на гарантії справедливого судового розгляду. Однак для того, щоб така відмова була дійсною для цілей Конвенції, вона має бути виражена у недвозначній формі і має супроводжуватися мінімальними гарантіями, співмірними з важливістю такої відмови (див. рішення у справі «Сейдович проти

Італії» (Sejdovic v. Italy) [ВП], № 56581/00, п. 86, ECHR 2006-II, з додатковими посиланнями).

81. Повертаючись до справи, що розглядається, Суд зазначає, що за відсутності юридичної допомоги захисника заявник кілька разів зізнався у вбивстві пана М. 20 і 21 квітня 2003 року, і ці визнавальні показання було покладено в основу вироку. Як національні суди, так і Уряд приділили особливу увагу тому фактові, що 20 квітня 2003 року заявник прямо відмовився від захисника і добровільно взяв участь у кількох слідчих діях. Не заперечуючи самого факту такої відмови, заявник наполягав на тому, що застосований до нього примус був таким, що змусив його дати свідчення проти себе, не маючи можливості скористатися юридичною допомогою.

82. Суд зазначає, що заявник відмовився від захисника, перебуваючи в особливо вразливому становищі, оскільки мав проблеми зі здоров'ям (див. пункт 45 вище) і недостатньо розумів нюанси юридичної кваліфікації інкримінованого йому злочину (яка з часом змінилась із заподіяння тілесних ушкоджень, що спричинили смерть, на умисне вбивство). Крім того, зазначена відмова стосувалася лише однієї слідчої дії, а саме допиту заявника слідчим, тоді як після цього заявника залучали до інших слідчих дій, зокрема, в нічний час, не забезпечуючи йому доступу до захисника. Суд також зауважує, що адвокату, якого батьки заявника найняли як захисника, було відмовлено у доступі до заявника не на підставі того, що заявник відмовився від захисника, а під тим приводом, що він був свідком (хоча на той час його допитували як підозрюваного) і не давав адвокату довіреності (тоді як він не мав можливості зробити цього, оскільки перебував під вартою). Насамкінець, Суд враховує й той факт, що заявник відмовився від своїх визнавальних показань одразу після допуску захисника до участі у справі і ніколи не повторював їх, коли провадження в його справі здійснювалося за участю захисника (див. пункти 28 і 31 вище). Виходячи з усіх цих міркувань, Суд доходить висновку про те, що у цій справі не було недвозначної відмови заявника від свого права на юридичну допомогу захисника. Не було й жодних інших вагомих підстав для обмеження права заявника на таку юридичну допомогу. Таким чином, починаючи з його першого допиту працівниками міліції, органи державної влади були зобов'язані забезпечити заявнику доступ до захисника, але не зробили цього.

83. Суд зауважує, що визнавальні показання заявника, отримані за відсутності захисника та за обставин, які дають підстави підозрювати, що як відмова від захисника, так і визнавальні показання здобуто всупереч його волі, були використані як докази, на підставі яких він був засуджений судом. Отже, Суд визнає, що заявник зазнав такого обмеження права на доступ до захисника, яке підірвало загальну справедливість провадження у його справі.

84. Таким чином, Суд доходить висновку про те, що в цій справі мало місце порушення пункту 1 статті 6 у поєднанні з підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції.

III. РЕШТА СКАРГ У ЗАЯВІ

85. Заявник скаржився за статтею 3 Конвенції на те, що під час тримання під вартою в міліції він зазнав поганого поводження і що протягом часу всього періоду тримання під вартою він не отримував належної медичної допомоги.

86. Він також скаржився за пунктом 1 статті 6 Конвенції щодо тривалості провадження в кримінальній справі щодо нього.

87. Беручи до уваги наявні матеріали, Суд вважає, що докази не свідчать про наявність порушення прав і свобод, гарантованих Конвенцією чи протоколами до неї. Відповідно ця частина заяви має бути відхилена як явно необгрунтована відповідно до пунктів 3 і 4 статті 35 Конвенції.

IV. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

88. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

A. Шкода

89. Заявник вимагав 10 000 євро відшкодування моральної шкоди.

90. Уряд заперечив проти цієї вимоги.

91. Суд вважає, що заявник мав зазнати моральної шкоди, зокрема, у зв'язку з порушенням пункту 3 статті 5 Конвенції, і що сама констатація порушення не може бути достатньою компенсацією цієї шкоди. Здійснюючи оцінку на засадах справедливості, Суд присуджує заявнику 2400 євро відшкодування моральної шкоди.

92. Що стосується виправлення порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, то Суд повторює, що найбільш прийнятним способом його виправлення було б забезпечення, наскільки це можливо, юридичного стану заявника, в якому він би був, якби вказане положення Конвенції було б дотримано. Найбільш прийнятним способом виправлення ситуації у разі подання відповідного клопотання був би, в принципі, перегляд рішення або відновлення провадження у справі (див. згадане вище рішення у справі «Сальдуз проти Туреччини», п. 72, і рішення «Оджалан проти

Туреччини» (Ocalan v. Turkey) [ВП], заява № 46221/99, п. 210, in fine, ECHR 2005-IV). Суд зазначає у зв'язку з цим, що законодавством України (статтею 400-12 КПК, статтею 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та статтею 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») передбачено можливість повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження, у разі якщо Суд встановив порушення Конвенції. Отже, Суд вважає, що констатація порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції сама по собі становить достатню справедливу сатисфакцію.

В. Судові та інші витрати

93. Заявник не вимагав компенсації судових та інших витрат. Відповідно Суд нічого не присуджує.

С. Пеня

94. Суд вважає належним призначити пеню виходячи з розміру граничної позичкової ставки Європейського центрального банку плюс три відсоткових пункти.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Оголошує* скарги за пунктом 3 статті 5, пунктом 1 та підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції прийнятними, а решту скарг у заяві — неприйнятними.

2. *Постановляє*, що в цій справі було порушення пункту 3 статті 5 Конвенції.

3. *Постановляє*, що в цій справі було порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції.

4. *Постановляє*, що констатація порушення пункту 1 і підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції сама по собі становить достатню справедливу сатисфакцію будь-якої моральної шкоди, якої зазнав заявник внаслідок цього порушення.

5. *Постановляє*, що:

а) упродовж трьох місяців від дня, коли це рішення стане остаточним відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач має виплатити заявнику 2400 (дві тисячі чотириста) євро відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням пункту 3 статті 5 Конвенції, з урахуванням будь-якого податку, який може бути стягнуто із зазначеної суми; ця сума має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу;

(b) зі впливом зазначеного тримісячного строку і до остаточного розрахунку на цю суму нараховуватиметься простий відсоток (simple interest) у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати, плюс три відсоткові пункти.

6. *Відхиляє* решту вимог заявника щодо справедливої сатисфакції.

Учинено англійською мовою і повідомлено письмово 16 грудня 2010 року відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

Клаудія ВЕСТЕРДІК
Секретар

Пеер ЛОРЕНЦЕН

Голова